

Patrycja RUTKOWSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych

Instytut Politologii

p.rutkowska@uksw.edu.pl

WOKÓŁ ROZWAŻAŃ NAD MIĘDZYNARODOWYM SYSTEMEM OCHRONY DÓBR KULTURY W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

ABSTRAKT: W artykule zaprezentowano ustanowiony pod auspicjami UNESCO międzynarodowy system ochrony dóbr kultury, w ramach którego objęto opieką i poszanowaniem dobra kultury znajdujące się w obszarze prowadzonych działań zbrojnych. Ponadto odniesiono się do trzech mechanizmów ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, z których dwa (tj. ochrona specjalna i wzmocniona) nie cieszą zbyt dużym zainteresowaniem państw-stron konwencji, o czym świadczyć może niewielka liczba dóbr kultury nimi objęta. Za jedną z przyczyn niskiej efektywności ochrony dóbr kultury uznano zawartą w konwencji haskiej z 1954 r. konieczność wojskową, która często stanowi argument dla naruszania przez strony konfliktu zasady poszanowania dóbr kultury.

SŁOWA KLUCZOWE: zagrożenia, konflikt zbrojny, ochrona dóbr kultury, konieczność wojskowa, siły zbrojne, UNESCO

OBSERVATIONS ON THE INTERNATIONAL SYSTEM FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN ARMED CONFLICTS

ABSTRACT: The article outlines the international system for the protection of cultural property set up by UNESCO, under which cultural property located in a war zone is subject to protection and due care by the belligerent parties. Moreover, three levels of protection of cultural property in armed conflicts are presented, two of which – special protection and enhanced protection – are not widely used by the signatories of the 1954 Hague Convention, as evidenced by a limited number of cultural objects that have been chosen to be covered under those protection levels. One of the reasons for the low effectiveness of legislation pertaining to the protection of cultural property has been the inclusion of the concept of military necessity to the text of the Hague Convention, which is often invoked by warring factions as the justification for the violations of their duty of protecting cultural heritage.

KEYWORDS: threats, armed conflict, protection of cultural property, military necessity, armed forces, UNESCO

„...szkody wyrządzone dobrom kulturalnym, do jakiegokolwiek należałyby one narodu, stanowią uszczerbek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej”

fragment preambuły Konwencji haskiej z 1954 r.¹

„nie ma dziedzictwa, bez świadomości dziedzictwa”

Krzysztof Pomian²

WPROWADZENIE

Rozwój międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego od zawsze był związany z rozwojem prawa wojennego (łac. *ius in bello*). Dokonywane na przestrzeni wieków zmiany w prawie i zwyczajach prowadzenia działań wojennych pozwoliły na przyjmowanie coraz bardziej szczegółowych rozwiązań prawnych w zakresie poszanowania dziedzictwa kulturowego w konfliktach zbrojnych³. Zaznaczyć zatem należy, iż międzynarodowa ochrona dóbr kultury powinna być rozpatrywana z perspektywy *ius in bello*, aczkolwiek zagadnienie to wchodzi jednocześnie w zakres międzynarodowego prawa humanitarnego, jak również międzynarodowego prawa karnego⁴.

Grabież i niszczenie europejskiego dziedzictwa kulturowego przez nazistów w czasie II wojny światowej skłoniło społeczność międzynarodową do opracowania pod auspicjami UNESCO międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, którego podstawę prawną stanowi przede wszystkim przyjęta w 1954 roku *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* wraz z Regulaminem Wykonawczym i dołączonymi do niej dwoma Protokołami Dodatkowymi. Obecnie jest to jedyny dokument prawa międzynarodowego, który w sposób kompleksowy reguluje kwestię opieki i poszanowania dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego⁵. Konwencja haska z 1954 roku ustanawia ochronę dóbr kultury nie tylko w czasie trwania międzynarodowych konfliktów zbrojnych, w tym formalnie

¹ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga 14.05.1954 r., Dz. U. z 1957 r. nr 46, poz. 212.

² Vide: K. Pomian, *Narodziny i przemiany dziedzictwa europejskiego* [w:] N. Dołowy-Rybińska, A. Gronowska, A. Karpowicz, *Sploty kultury* 2010, s. 38.

³ Szerzej na temat rozwoju ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych w: S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki: rodowód międzynarodowy*, Wrocław-Kraków 1958; K. Malinowski, *Międzynarodowy charakter ochrony zabytków*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo 1977, nr 6; A. Kołodziejska, *Kształtowanie się poglądów na ochronę dóbr kultury na wypadek wojny na przestrzeni dziejów – zarys problematyki*, Rocznik Lubelski 2010, nr 36; A. Kulpa, *Ochrona dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych*, Refleksje 2012, nr 6.

⁴ Vide: J. Zajadło, K. Zeidler, *Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny*, Ochrona Zabytków 2003, nr 1-2, s. 116; A. F. Vrdoljak, *Cultural heritage in Human Rights and Humanitarian Law* [w:] O. Ben-Naftali, *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*, Oxford Scholarship Online 2001.

⁵ Mylne byłoby jednak stwierdzenie, że jest to jedyne źródło prawa międzynarodowego odnoszące się do ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Do aktów wchodzących w zakres międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych należą także: konwencje haskie z 1899 r. i 1907 r., konwencje genewskie z 1949 r. oraz dołączone do nich dwa Protokoły Dodatkowe z 1977 r. Ponadto warto zauważyć, że wymienione akty prawa międzynarodowego mają jedynie charakter pomocniczy lub uzupełniający wobec konwencji haskiej z 1954 r.

wypowiedzianych wojen, ale także podczas niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, co ma istotne znaczenie chociażby dla wciąż trwającego konfliktu w Syrii i Iraku.

Podkreślenia wymaga także fakt, że w ramach konwencji haskiej z 1954 r. po raz pierwszy społeczność międzynarodowa zdecydowała się na przyjęcie jednolitej definicji dóbr kultury, która to pozwoliła na doprecyzowanie zakresu przedmiotowego przyznawanej im ochrony. Zawarta w postanowieniach konwencyjnych definicja dóbr kultury jest na tyle szeroka i uniwersalna, że pozwala na objęcie swym zakresem wszelkich dzieł wytworzonych umysłem i rękoma ludzkimi. Szerokie ujęcie definicyjne dóbr kultury stanowi wyraz kompromisu zawartego pomiędzy państwami-stronami konwencji, które podczas ożywionych dyskusji w pracach przygotowawczych nad treścią konwencji wyrażały różne, często sprzeczne ze sobą koncepcje dotyczące zakresu pojęciowego dóbr kultury. W związku z tym zdecydowano się w rezultacie na ujęcie dóbr kultury w ramach katalogu otwartego tak, aby państwa mogły swobodnie doprecyzować znaczenie dóbr kultury na gruncie własnego prawa krajowego, co pozwalało im jednocześnie na suwerenne kształtowanie własnej polityki kulturalnej⁶. W ramach katalogu otwartego, znajdującego się w słowniczku konwencji, za dobra kultury uznano *inter alia*: zabytki architektury, sztuki lub historii, dzieła sztuki, rękopisy czy książki. „Parasolem ochronnym” konwencja haska otacza dodatkowo gmachy przeznaczone do przechowywania lub wystawiania dóbr kultury (np. muzea, biblioteki)⁷ oraz ośrodki zabytkowe, które obejmują znaczną ilość dóbr kultury.

OCHRONA I POSZANOWANIE DÓBR KULTURY W KONFLIKTACH ZBROJNYCH NA PODSTAWIE KONWENCJI HASKIEJ Z 1954 R.

Zgodnie z treścią art. 2 konwencji haskiej z 1954 r., na państwach-stronach konwencji spoczywa obowiązek ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, który obejmuje swym zakresem zarówno opiekę nad nimi, jak i ich poszanowanie⁸. Zobowiązanie państw do opieki nad dobrami kultury zostało sformułowane w postanowieniach konwencji w sposób pozytywny i odnosi się do działań prewencyjnych, które powinny zostać podjęte na płaszczyźnie krajowej i międzynarodowej w czasie pokoju tak, aby w przyszłości uniknąć bądź zminimalizować skutki konfliktu zbrojnego. Jak zauważa J.N. Henckaerts, bardziej szczegółowe informacje na temat środków przygotowawczych, jakie państwo powinno przyjąć, by zapewnić ochronę dobrom kultury już w czasie pokoju, dostarcza art. 5

⁶ Cf H. Schreiber, *Komentarz do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokolem dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* [w:] K. Zalasńska (red.), *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, Lex 2014 (3.11.2018); A. Przyborowska-Klimczak, *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 2011.

⁷ Gmachy podlegają ochronie nie ze względu na swoje walory artystyczne, lecz ze względu na cel i przeznaczenie, które spełniają dla ochrony dóbr kultury. Szerzej na ten temat: J. Toman, *The protection of cultural property in the event of armed conflict*, Dartmouth Publishing Company 1996.

⁸ Poszanowanie sprowadza się do powstrzymywania się od działań, zaś opieka oznacza konieczność zainicjowania określonych działań.

II Protokołu Dodatkowego dołączanego do konwencji haskiej⁹. Należą do nich m.in.: „przygotowanie spisów inwentarza, planowanie środków doraźnych w celu ochrony dóbr przed ogniem lub strukturalnym zniszczeniem (...) wyznaczenie kompetentnych władz odpowiedzialnych za zabezpieczenie dóbr kulturalnych”¹⁰. Z uwagi jednak na dynamizm ówczesnej sytuacji geopolitycznej, pełna realizacja obowiązku zapewnienia opieki dóbr kultury wydaje się być niemożliwa, ponieważ ani państwa, ani takie organizacje międzynarodowe jak UNESCO nie są w stanie przewidzieć następstw współczesnych konfliktów zbrojnych. W związku z tym, pożądanym działaniem byłoby odpowiednie oznaczenie dóbr kultury znakiem *Błękitnej Tarczy*¹¹ już w czasie pokoju; aczkolwiek ani w konwencji haskiej, ani w dołączonym do niej regulaminie wykonawczym nie znajduje się przepis prawny, który jednoznacznie wskazywałby na takie zobowiązanie¹².

Określenie obowiązku państw w obszarze poszanowania dóbr kultury posiada wymiar negatywny i sprowadza się do powstrzymywania się państw-stron konwencji od określonych działań zarówno w czasie pokoju, jak i trwającego konfliktu zbrojnego. Do katalogu zabronionych działań należy narażanie dóbr kultury podczas działań zbrojnych na *inter alia*: zniszczenia lub uszkodzenia, bezprawne użycie w celach wojskowych, czy nielegalne przywłaszczenie¹³. Obowiązek poszanowania dóbr kultury nakłada na strony konfliktu również międzynarodowe prawo zwyczajowe, którego zakres oddziaływania jest znacznie szerszy niż konwencji haskiej z 1954 r.¹⁴. W ramach zasad przyjętych przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża można odnaleźć zasadę nr 40, która zabrania stronom walczącym w konflikcie dokonywania „zajęcia, zniszczenia lub rozmyślnej profanacji instytucji religijnych, dobroczynnych, edukacyjnych, sztuki i nauki, pomników historycznych oraz dzieł sztuki i nauki”¹⁵.

⁹ Vide: J. M. Henckaerts, *New rule for the protection of cultural property in armed conflict*, International Review of the Red Cross 1999, No. 835.

¹⁰ Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U.2012 nr 248.

¹¹ Błękitna Tarcza to znak rozpoznawczy UNESCO służący do identyfikacji dóbr kultury podczas konfliktu zbrojnego. Pomysłodawcą tego znaku był prof. Jan Zachwatowicz –przewodniczący komisji powołanej w sprawie opracowania znaku ochronnego UNESCO. Zgodnie z brzmieniem art. 17 konwencji haskiej z 1954 r. znak Błękitnej Tarczy może być użyty w układzie pojedynczym lub potrójnym. Pierwsza konfiguracja wykorzystywana jest dla oznaczenia dóbr nieruchomych posiadających ochronę specjalną oraz dla transportu dóbr kultury i schronów. Druga konfiguracja służy do identyfikacji dóbr kultury nie posiadających ochrony specjalnej oraz dla personelu zajmującego się ochroną dóbr kultury. Zob. K. Sałaciński, *Dziedzictwo kultury w konfliktach zbrojnych – prawo, praktyka, nowe wyzwania* [w:] E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński (red.) *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, Warszawa 2015, s. 26.

¹² Cf R. Karlikowska, *Ochrona wzmocniona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – znaczenie, ograniczenia i perspektywy zastosowania*, Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego 2016, nr 14, s. 37.

¹³ Szerzej na ten temat: A. Przyborska-Klimczak, *op.cit.*, s. 49 i n.; K. Sałaciński, *op. cit.*, s.27; H. Schreiber, *op. cit.*

¹⁴ W kontekście trwającego konfliktu zbrojnego na Bliskim Wschodzie należy zwrócić uwagę, że Irak ratyfikował konwencję haską w 1967 roku, zaś Syria w 1958 r. Lista państw będących stroną konwencji jest dostępna na oficjalnej stronie internetowej UNESCO:

<http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E> (5.12.2018 r.).

¹⁵ Szerzej na ten temat: J. M. Henckaerts, *Studium poświęcone międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, <https://www.icrc.org/en/>

Należy również zaznaczyć, że konwencja haska z 1954 r. wprowadza zasadę równowagi, zgodnie z którą poszanowanie dóbr kultury spoczywa równolegle na wszystkich stronach konfliktu zbrojnego. W dodatku państwa-strony konwencji nie mogą dobrowolnie uchylać się od postanowień konwencyjnych, nawet w sytuacji, gdy inne państwo, będące stroną w konflikcie zbrojnym, nie przestrzega zasad ochrony dóbr kultury podczas prowadzonych działań wojennych¹⁶. Zdarzają się jednak takie sytuacje, w których konflikt zbrojny posiada charakter niemiędzynarodowy, a stroną przeciwną walczącego państwa są aktorzy pozapaństwowi, np. grupa uzbrojonych bojówkarzy. Doskonale obrazuje to konflikt zbrojny w Syrii i Iraku, w którym udział biorą m.in. ugrupowania opozycyjne takie, jak ISIS czy FSA. Przejawem braku szacunku wobec dziedzictwa kulturowego Bliskiego Wschodu są systematyczne i masowe ataki na dobra kultury, które argumentowane są m.in. względami religijnymi. Jednym z najbardziej znanych opinii publicznej symboli kulturowego ikonoklazmu¹⁷ bojowników ISIS jest Palmira, w której zniszczona została m.in. świątynia Baalszamina. Brak szacunku dla dóbr kultury ISIS wyraża się także w inny sposób, czego przykładem było zamordowanie w 2015 r. syryjskiego archeologa Chaleda al-Asaada, opiekującego się antycznym dziedzictwem kulturowym Syrii, wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO¹⁸. Warto jednak zauważyć, że podmiotami odpowiedzialnymi za ataki na syryjskie dobra kultury nie są wyłącznie zbrojne ugrupowania opozycji, ale również władze rządowe Syrii, które próbując odzyskać kontrolę nad niektórymi miastami bombardują cenne zabytki. Jako przykład może posłużyć rok 2013, w którym minaret Wielkiego Meczetu Aleppo (zwanego również meczetem Umajjadów) znalazł się pod ostrzałem sił rządowych z powodu wykorzystywania go przez opozycję jako stanowiska snajperskiego i punktu obserwacyjnego¹⁹. Ostatnie wydarzenia w Iraku i Syrii nie stanowią jedynych wyzwań dla międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury. Wspomnieć należy także o wojnie w Iraku, podczas której stacjonujące tam od 2003 r. wojska amerykańskie założyły bazę wojskową w Babilonie – jednym z najważniejszych miast antycznej Mezopotamii. Na ruinach starożytnego Babilonu, bogatego w liczne stanowiska archeologiczne, Amerykanie wybudowali m.in. lotnisko wojskowe, które umiejscowiono w bliskiej odległości od cennych zabytków, powodując ich uszkodzenia pod wpływem

doc/assets/files/other/pol-irrc_857_henckaerts.pdf (1.12.2018 r.); J.M.Henckaerts, L.Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*, International Committee of the Red Cross 2005.

¹⁶ Cf A. Kulpa, *op.cit.*, s.88.; R. Karlikowska, *op.cit.*, s. 38; K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 244.

¹⁷ Szerzej na ten temat: G. Tsongas, *Iconoclasm: ISIS and Cultural Destruction*, *Global Societies Journal* 2018, no. 6(1).

¹⁸ *Vide: Palmyra's Baalshamin temple 'blown up by Is'*, BBC 24.08.2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34036644> (4.11.2018); *ISIS destruction of Palmyra's Temple of Bel revealed in satellite images*, THE GUARDIAN, 1.09.2015 r., <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/01/satellite-images-reveal-isis-destruction-of-palmyras-temple-of-bel> (4.11.2018); *Beheaded Syrian scholar refused to lead Isis to hidden Palmyra antiquities*, THE GUARDIAN, 19.08.2015 r., <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/isis-beheads-archaeologist-syria> (8.11.2018).

¹⁹ *Vide: How Syria's ancient treasures are being smashed*, BBC 10.07.2014, <https://www.bbc.com/news/magazine-28191181> (3.11.2018).

silnych wibracji wywołanych przez lądujące śmigłowce²⁰. W tym kontekście istotne wydaje się być zwiększenie świadomości wśród sił zbrojnych na temat poszanowania dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, o czym wspomina także konwencja haska z 1954 r.

W świetle art. 7 ust. 2 konwencji haskiej państwa-strony konwencji powinny podejmować niezbędne kroki w kierunku zwiększenia wiedzy i upowszechniania zasad poszanowania dóbr kultury wśród członków sił zbrojnych oraz utworzyć w ich ramach „bądź komórkę organizacyjną, bądź zespół osób o specjalnych kwalifikacjach”, do których zadań należałoby sprawowanie ochrony nad dobrami kultury oraz podejmowanie współpracy z władzami cywilnymi w tym zakresie. Pożądane wydaje się być również przeprowadzanie dla sił zbrojnych odpowiednich szkoleń w celu zwiększenia w nich szacunku dla dóbr kultury, które stanowią przecież istotny element dziedzictwa kulturowego całej ludzkości. Ponadto, w ramach wspomnianego już art. 7, postanowienia konwencyjne nakładają na państwa obowiązek przyjęcia już w czasie pokoju odpowiednich środków o charakterze wojskowym. Inaczej rzecz ujmując, państwo będące stroną konwencji haskiej powinno przyjąć odpowiednie zapisy w regulaminach i instrukcjach wojskowych, które odnoszą się w sposób bezpośredni do ochrony dóbr kultury podczas prowadzonych działań zbrojnych²¹. Warto w tym miejscu zwrócić również uwagę, że pod auspicjami UNESCO został przygotowany podręcznik dla sił zbrojnych państw-stron konwencji, w którym to wskazano, że ochrona dziedzictwa kulturowego powinna stanowić integralną część zrównoważonej strategii budowania pokoju i bezpieczeństwa na świecie²².

TRZY KRĘGI OCHRONY DÓBR KULTURY W KONFLIKTACH ZBROJNYCH

Konwencja haska z 1954 r. i dołączony do niej II Protokół Dodatkowy z 1999 r. wprowadza trzy rodzaje (kręgi) ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych, tzn. ogólną, specjalną i wzmocnioną. Zdaniem S.E. Nahlika, pierwsze dwa rodzaje ochrony przybierają postać współśrodkowych okręgów, z których większy nakłada „płaszcz” ochrony ogólnej na wszystkie dobra kultury objęte zakresem przedmiotowym konwencji, drugi zaś – mniejszy – okrąg otacza „parasolem” ochrony specjalnej dobra kultury znajdujące się w katalogu najcenniejszych dóbr, które dodatkowo nie mogą stanowić celu wojskowego²³.

Ustanowienie mechanizmu ochrony specjalnej w ramach art. 8 konwencji haskiej wywołało niezwykle ożywioną dyskusję podczas prac przygotowawczych nad projektem

²⁰ O zniszczeniach cennych zabytków Babilonu informowały media na całym świecie: *U.S. Troops accused of damaging Babylon's ancient wonder*, CNN 31.07.2009 r., <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/07/31/iraq.babylon.damage/> (12.10.2018); *Army base 'has damaged Babylon'*, BBC 15.01.2005 r. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4177577.stm (12.10.2018). Ponadto w 2009 r. UNESCO wydało raport na temat oceny zniszczeń w Babilonie, *Vide: Final Report on Damage Assessment in Babylon*, http://ghn.globalheritagefund.com/uploads/documents/document_2106.pdf (2.10.2018).

²¹ Cf. W. Kowalski, *Praktyczna realizacja konwencji haskiej z 1954 r.*, *Ochrona Zabytków* 1984 r., nr 3, s. 172.

²² *Vide: R. O'Keefe, C. Peron, T. Musayev, G. Ferrari, Protection of cultural property. Military Manual, UNESCO 2016, podręcznik dostępny na oficjalnej stronie internetowej UNESCO*, <https://unesdoc-beta.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633> (10.11.2018).

²³ *Vide: S. E. Nahlik, op.cit.*, s. 349.

postanowień tejże konwencji. W myśl art. 8 ust. 1 konwencji haskiej, ochrona specjalna przysługuje: *primo* – ograniczonej ilości schronów przeznaczonych do przechowywania dóbr kultury, *secundo* – ośrodkom zabytkowym, *tertio* – nieruchomym dobrom kultury „o bardzo wielkim znaczeniu”. Jednakże przyznanie ochrony specjalnej określonemu dobru kultury zostało uzależnione od spełnienia dwóch warunków, które zostały określone w art. 8 ust. 1 konwencji haskiej. Jednym z warunków *sine qua non* jest występowanie dobra kultury w „dostatecznej odległości” nie tylko od ośrodków przemysłowych, ale również z dala od znaczących obiektów wojskowych stanowiących tak newralgiczne punkty jak lotniska, linie komunikacyjne, dworce kolejowe czy porty²⁴. Drugim niezbędnym warunkiem przyznania ochrony specjalnej dobru kultury jest nieużytkowanie tego dobra do celów wojskowych. Jak zauważa H. Schreiber, kryterium „dostatecznej odległości” budzi poważne wątpliwości ze względu chociażby na brak jednoznacznej definicji tejże odległości w konwencji haskiej²⁵.

Przyjęcie powyższych zasad wydaje się być dość rygorystycznym rozwiązaniem, ponieważ wystarczy, żeby w obręb danego obiektu kulturowego przemieściły się siły zbrojne, a obiekt ten będzie mógł zostać uznany za wykorzystywany do celów wojskowych²⁶. Zaznaczyć także należy, iż dobro kultury może uzyskać ochronę specjalną, po pierwsze – po spełnieniu wyżej wymienionych warunków; po drugie – po uzyskaniu uprzedniej zgody na wpis do *Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Specjalną Ochroną*. Wpisanie dobra do rejestru prowadzonego przez Dyrektora Generalnego UNESCO skutkuje przyznaniem obiektowi statusu nietykalności, zgodnie z którym strony konfliktu zbrojnego zobowiązane są do powstrzymywania się wobec niego od wszelkich aktów nieprzyjacielskich, w szczególności od wykorzystywania jego lub jego otoczenia do celów wojskowych²⁷. Niewielka ilość dóbr kultury wpisanych do wyżej wymienionego rejestru wskazuje jednoznacznie, że mechanizm ochrony specjalnej jest w rzeczywistości martwym konstruktem ze względu na zbyt wysoki poziom kryteriów, które dobro kultury musi spełnić, by uzyskać ten rodzaj ochrony. Zgodnie z opublikowanym przez UNESCO w 2015 r. rejestrem, ochronę specjalną przyznano dobrom kultury znajdującym się na terenie tylko 5 państw, tj. Austrii, Niemiec, Meksyku, Holandii oraz Watykanu²⁸.

Słabością wyżej wymienionej ochrony specjalnej dóbr kultury jest z pewnością możliwość odstępstwa od niej w konflikcie zbrojnym w ramach tzw. „nie dającej się uniknąć” konieczności wojskowej, która cofa przywilej nietykalności dóbr kultury na określony czas, nawet w sytuacji, gdy wciąż aktualne są przesłanki przyznania tej ochrony danemu obiektowi.

²⁴ Cf M. Jankowska-Sabat, *Wzmocniona ochrona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – propozycja listy polskich obiektów*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2013, s. 161.

²⁵ Cf H. Schreiber, *op.cit.*

²⁶ Takie stwierdzenie można wywnioskować z treści art. 8 ust. 3 konwencji haskiej.

²⁷ Cf M. Gąska, *Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach nadzwyczajnych*, dostęp do pełnego tekstu znajduje się na stronie internetowej prowadzonej przez Autora, http://www.marek-gaska.org/index.php?option=com_content&view=article&id=63:wyklady&catid=3. (4.11.2018).

²⁸ Opis dóbr kultury, którym przyznano ochronę specjalną znajduje się na oficjalnej stronie internetowej UNESCO, *International Register of Cultural Property under Special Protection 2015*, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Register2015EN.pdf> (2.12.2018).

W związku z tym, mechanizm ochrony specjalnej nie spotkał się z jednoznaczną aprobatą społeczności międzynarodowej, która *notabene* uznała go za zbyt skomplikowany i niemożliwy do spełnienia w rzeczywistych warunkach, w których to np. dobro kultury znajduje się w stolicach państw lub dużych miastach. Spełnienie warunku znajdowania się obiektu w „dostatecznej odległości” od celu wojkowego jest w rezultacie niemożliwe do spełnienia, gdyż cenne dobra kultury zazwyczaj znajdują się bezpośrednio w centrum dużych miast, które potencjalnie mogą zostać uznane przez jedną ze stron konfliktu za ważny cel wojskowy²⁹. Ze względu na niewielką skuteczność ochrony specjalnej dóbr kultury oraz w obliczu drastycznego zniszczenia dziedzictwa kulturowego podczas działań zbrojnych przeprowadzanych na Bałkanach i w Zatoce Perskiej, społeczność międzynarodowa podjęła decyzję o przyjęciu w 1999 r. II Protokołu Dodatkowego dołączonego do konwencji haskiej, w którym to ustanowiono nowy instrument – ochronę wzmocnioną³⁰.

W literaturze przedmiotu ochrona wzmocniona dóbr kultury uchodzi za kamień węgielny w kierunku rozwoju międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury oraz prawa konfliktów zbrojnych, uwzględniający jednocześnie postanowienia *Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 r. oraz dorobek dwóch Protokołów Dodatkowych z 1977 r. dołączonych do konwencji genewskich z 1949 r. Jest to najwyższy stopień ochrony, który przysługuje w konfliktach zbrojnych wyłącznie najcenniejszym dobrom kultury³¹. Wpisanie ochrony wzmocnionej do postanowień II Protokołu Dodatkowego z 1999 r. było implikowane z jednej strony – chęcią odróżnienia jej od pozostałych mechanizmów ochrony obowiązujących w ramach konwencji haskiej; z drugiej strony – brakiem możliwości urzeczywistnienia postulatów zmodyfikowania bądź całkowitego zastąpienia nowym mechanizmem obowiązującej wówczas ochrony specjalnej³².

Zgodnie z brzmieniem art. 12 II Protokołu Dodatkowego z 1999 r., w ramach ochrony wzmocnionej przyznaje się dobrom kultury przywilej bezwzględnej nietykalności, zgodnie z którym strony walczące w konflikcie zbrojnym są zobowiązane do niewykorzystywania ich do wsparcia swoich działań wojskowych oraz do nieustanawiania ich celami ataków. Zaznaczyć jednak należy, że tak jak w przypadku pozostałych mechanizmów ochrony, przyznanie ochrony wzmocnionej zostało uzależnione nie tylko od występowania lub niewystępowania warunków

²⁹ Por. J. M. Henckaerts, *New rule for the protection of cultural property in armed conflict*, International Review of the Red Cross 1999, no. 835, s. 36-37.

³⁰ Z ang. *enhanced protection*.

³¹ Por. R. Karlikowska, *op. cit.*, s. 28-29.

³² Przyjęcie zupełnie nowego dokumentu międzynarodowego uwzględniającego mechanizm ochrony wzmocnionej byłoby wielce niepożądane ze względu na to, że obowiązywałyby równocześnie dwa systemy ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych. Modyfikacja ochrony specjalnej w ramach konwencji haskiej mogłaby nie być możliwa do zaistnienia ze względu na wymóg jednomyślnej zgody państw-stron konwencji na zmianę jej treści, gdyż zgodnie z brzmieniem art. 39 ust. 5 konwencji „Poprawki do Konwencji lub jej Regulaminu Wykonawczego (...) wejdą w życie jedynie wówczas, gdy zostaną uchwalone jednomyślnie przez Wysokie Umawiające się Strony reprezentowane na konferencji, a następnie przyjęte przez każdą z Wysokich Umawiających się Stron”. Optymalnym wówczas rozwiązaniem okazało się być przyjęcie ochrony wzmocnionej w ramach II Protokołu Dodatkowego do konwencji haskiej z 1954 r. *Vide*: H. Schreiber, *op. cit.*

zastosowania konieczności wojskowej, ale również od określonej odległości, w której powinny znajdować się dobra kultury od celów wojskowych³³.

Przyznanie ochrony wzmocnionej dobrom kultury zostało uzależnione w myśl art. 10 II PD od spełnienia jednocześnie trzech warunków, tj.: 1) dobro kultury musi należeć do dziedzictwa kulturowego o największym znaczeniu dla ludzkości, 2) dobro kultury musi posiadać odpowiednią ochronę przyznaną przez państwo w ramach krajowych środków administracyjnych i prawnych, za pośrednictwem których uznana jest jego wyjątkowa wartość kulturowa i historyczna, oraz 3) dobro kultury nie może być wykorzystywane do celów wojskowych albo służyć jako osłona miejsc wojskowych³⁴. W pierwszym kryterium przyznania ochrony wzmocnionej wskazano na obowiązek przynależności dobra kultury do dziedzictwa kulturowego, nie odnosząc się jednocześnie do tego, jak należy rozumieć pojęcie „dziedzictwo kulturowe”. Trudno jest również odnaleźć w II PD odwołania do innych aktów prawnych, które mogłyby doprecyzować wspomniane pojęcie. W związku z tym przyjęto, że uznanie określonego dobra za element dziedzictwa kulturowego jest możliwe właściwie wobec każdego dobra kultury, dlatego też przy wydawaniu decyzji dotyczącej wpisu dobra na *Listę Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Wzmocnioną* ocenie podlega jedynie to, czy dane dobro kultury posiada wyjątkowe znaczenie dla ludzkości. Komitet³⁵ przy ocenie tego aspektu kieruje się trzema przesłankami, tj.: 1) posiadaniem przez dobro kultury największego znaczenia dla ludzkości³⁶, 2) unikalnością dobra kultury³⁷ oraz wreszcie 3) ustaleniem, czy zniszczenie danego dobra kultury stanowiłoby niepowetowaną stratę dla ludzkości³⁸.

Przyznanie dobru kultury ochrony wzmocnionej nie może zostać cofnięte lub ograniczone ze względu na wystąpienie dodatkowych okoliczności. Jediną możliwością odstąpienia od tejże ochrony jest zaistnienie sytuacji, w której przesłanki określone w art. 10 II PD przestały być spełniane przez dane dobro kultury. Zasady zawieszenia lub cofnięcia ochrony wzmocnionej przyznanej określonemu dobru kultury zostały określone w art. 13 i 14 II Protokołu Dodatkowego z 1999 r.³⁹.

W literaturze coraz częściej podnosi się obawy, że pomimo ustanowienia surowszych standardów ochrony wzmocnionej niż w przypadku ochrony ogólnej lub specjalnej, potencjał tejże ochrony może zostać niewykorzystany, jeśli nie zajmie ona odpowiedniego miejsca w międzynarodowym systemie ochrony dóbr kultury w konfliktach zbrojnych. Może ona

³³ Twórcy projektu II PD przy tworzeniu przepisów prawnych odnoszących się do ochrony wzmocnionej zrezygnowali już z tzw. „dostatecznej odległości”, która budziła niejednokrotnie wątpliwości przy przyznawaniu dobrom kultury ochrony specjalnej. Por. R. Karlikowska, *op.cit.*, s. 28.

³⁴ Szerzej na ten temat: M. Gąska, *Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach kryzysowych* [w:] T. Gardocka (red.) *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009, s. 108; K. Zalańska, *Drugi Protokół do konwencji haskiej – wyzwania dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce* [w:] E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński, (red.), *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, Warszawa 2015.

³⁵ Komitet ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego ustanowiony na podstawie art. 24 II PD z 1999 r.

³⁶ Najczęściej określane jako „wyjątkowa powszechna wartość” z ang. *outstanding universal value* (w skrócie OUV).

³⁷ Badanie to jest przeprowadzane na podstawie: wielkości, wieku i historii danego dobra kultury.

³⁸ *Vide*: K. Zalańska, *op.cit.*, s. 169.

³⁹ *Vide*: R. Karlikowska, *op.cit.*, s. 39.

zatem podzielić los ochrony specjalnej, która w praktyce okazała się mieć znikome zastosowanie. Warto również nadmienić, że II Protokół Dodatkowy z 1999 r., w ramach którego została ustanowiona ochrona wzmocniona, nie cieszy się zbyt wielkim zainteresowaniem, o czym świadczyć może fakt, iż do tej pory mniej niż połowa państw-stron konwencji haskiej zdecydowała się na jego ratyfikację⁴⁰. Może to stanowić także przyczynę niewielkiej ilości dóbr, które zostały objęte ochroną wzmocnioną.

Trudności w należyтым zabezpieczeniu dóbr kultury przed niepożądanymi skutkami działań wojennych powodują możliwość powołania się przez strony konfliktu na konieczność wojskową, która coraz częściej stanowi metodę usprawiedliwiania ataków na dobra kultury. Mając na uwadze powyższe rozważania na temat mechanizmów chroniących dobra kultury w konfliktach zbrojnych, za słuszne uznano przywołanie klauzuli konieczności wojskowej, która została umiejscowiona zarówno w treści konwencji haskiej, jak i w II Protokole Dodatkowym z 1999 r.

KONIECZNOŚĆ WOJSKOWA JAKO OGRANICZENIE DLA OCHRONY DÓBR KULTURY?

Konflikty zbrojne i związane z nimi nieustanne zmiany w technice i strategiach wojennych implikują potrzebę wyważenia odpowiednich proporcji pomiędzy humanitaryzmem a zwyczajami wojennymi, co stanowi podstawę prawa wojennego. W ramach międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych dochodzi zatem do starcia dwóch koncepcji: pierwszej, uwzględniającej w prawie wojennym przede wszystkim konieczność wojskową oraz drugiej, przyznającej prymat standardom humanitarnym w *ius in bello*. Przyjęcie pierwszeństwa pierwszej koncepcji nad drugą oznaczałoby, że strony walczące posiadałyby pełną swobodę w wyborze środków wojskowych służących ostatecznemu celowi, jakim jest odniesienie zwycięstwa w konflikcie zbrojnym. Przyjęcie zaś prymatu koncepcji humanitaryzmu w konfliktach zbrojnych uniemożliwiłoby prowadzenie działań wojennych, których – jak powszechnie wiadomo – nieodłącznym elementami są cierpienie, śmierć i zniszczenia. Stąd też często podkreśla się, że międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych musi równoważyć obie koncepcje, akceptując fakt zaistnienia sytuacji, w których konieczność wojskowa jest uzasadniona, przy jednoczesnym zapewnieniu minimalnego poziomu poszanowania norm humanitarnych, w tym także tych odnoszących się do ochrony dóbr kultury⁴¹.

Klauzula konieczności wojskowej występuje w wielu aktach międzynarodowego prawa humanitarnego, w których przedmiotem regulacji są zasady i metody prowadzenia działań

⁴⁰ Ze 126 państw, które są stroną konwencji haskiej z 1954 r., tylko 67 zdecydowało się na ratyfikację II PD z 1999 r. Lista państw, które ratyfikowały II Protokół Dodatkowy do konwencji haskiej z 1954 r. znajduje się na oficjalnej stronie internetowej UNESCO, <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=15207&language=E&order=alpha> (2.12.2018).

⁴¹ Szerzej na ten temat: M. Marcinko, *Między humanitaryzmem a koniecznością wojskową – znaczenie zasady proporcjonalności w planowaniu i prowadzeniu operacji militarnych*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2015, nr 6; Subject: *Military necessity* [w:] R. Wolfrum (red.) *The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*, New York 2012, s. 201; C.J.S. Forrest, *The doctrine of military necessity and the protection of cultural property during armed conflicts*, California Western International Law Journal 2007, vol. 37.

zbrojnych⁴². Na gruncie konwencji haskiej z 1954 r. strony konfliktu zobowiązane są do poszanowania dóbr kultury w taki sposób, w jaki zostało to określone w treści art. 1 konwencji. Zgodnie zaś z brzmieniem art. 4 ust. 2 konwencji haskiej, Państwa mogą uchylić się od zobowiązań wynikających z treści konwencji „w takim jedynie wypadku, gdy uchylenia wymaga w sposób kategoriyczny konieczność wojskowa”. Skonstatować zatem należy, że akt uszkodzenia lub zniszczenia dóbr kultury przez stronę konfliktu może zostać w wyjątkowych i ściśle określonych sytuacjach usprawiedliwiony, jeśli strona walcząca w konflikcie dowiedzie, że nieposzanowanie dóbr kultury było spowodowane wystąpieniem czynników wojskowych lub koniecznością wykorzystania obiektów kulturowych jako celu militarnego. Z tego jednoznacznie wynika, że zastosowanie klauzuli konieczności wojskowej jest w wielu sytuacjach determinowane realiami wojennymi, w których ochrona dóbr kultury przestrzegana jest jedynie w takim stopniu, na jaki pozwala temu charakter i cel konfliktu zbrojnego⁴³.

W postanowieniach konwencji haskiej nie zawarto ani przejrzystej definicji, ani nawet warunków stosowania konieczności wojskowej, co niewątpliwie z perspektywy praktyki wojennej może stanowić duży problem⁴⁴. Jak wskazuje płk K. Sałaciński, klauzula konieczności wojskowej powinna być stosowana wyłącznie w kontekście zasady dobrej wiary oraz dotrzymywania zobowiązań, którymi państwa są związane. Ponadto, konieczność wojskowa traktowana jest w konwencji haskiej – o czym warto pamiętać – jedynie jako wyjątek, dlatego też interpretacja przepisów prawnych odnoszących się do niej powinna być dokonywana w sposób zawężający⁴⁵.

W konwencji haskiej wyodrębniono dwa rodzaje konieczności wojskowej: „kategoriyczną” oraz „nie dającą się uniknąć”. Kategoriyczna konieczność wojskowa określona w treści art. 4 ust. 2 konwencji haskiej umożliwia wykorzystanie przez stronę walczącą chronionych dóbr kultury wraz z ich otoczeniem do celów wojskowych, w wyniku których mogą one ulec uszkodzeniu lub zniszczeniu. Powołanie się na tę klauzulę konieczności wojskowej jest możliwe jedynie w ściśle określonych warunkach, tj. zniszczenia, uszkodzenia lub w sytuacji aktu nieprzyjacielskiego. Zabronione jest jednak jej stosowanie w sytuacji rabunku, kradzieży, wandalizmu lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kultury. W treści art. 6 Protokołu Dodatkowego z 1999 r.

⁴² M.in. konieczność wojskowa zastała przewidziana w takich aktach prawnych, jak *Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny* (V konwencja haska) – art. 19, *Konwencja w sprawie zastosowania do wojny morskiej zasad konwencji genewskich* (X konwencja haska) – art. 4, *Konwencja o pewnych ograniczeniach w wykonywaniu prawa zdobyczy podczas wojny morskiej* (XI konwencja haska) – art. 2.

⁴³ Cf Subject: *Military necessity*, [w:] R. Wolfrum (red.) *The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*, New York 2012, s. 204; R. O’Keefe, C. Peron, T. Musayev, G. Ferrari, *op.cit.*, s. 40 i n.

⁴⁴ Wiele aktów z zakresu *ius in bello* odwołuje się do konieczności wojskowej aczkolwiek nie formułuje jej definicji. W związku z tym, kryterium zastosowania konieczności wojskowej należy ustalić na podstawie zwyczajowego prawa międzynarodowego oraz orzecznictwa trybunałów międzynarodowych. *Vide*: P. Łaski, *Uwagi na temat konieczności wojskowej w prawie konfliktów zbrojnych*, ZN Akademii Marynarki Wojennej 2011, nr 3.

⁴⁵ Cf K. Sałaciński, *op. cit.*, s. 30, H. Schreiber, *op. cit.*

uszczegółowiono pojęcie „kategorycznej konieczności wojskowej”, tak by znacznie ograniczyć jej zakres w celu uniemożliwienia swobodnego stosowania i przez to nadużywania tejże⁴⁶.

Powołanie się zaś na konieczność wojskową „niedającą się uniknąć” przez stronę konfliktu zbrojnego jest możliwe w znacznie bardziej restrykcyjnie określonych przypadkach, tj. w sytuacji odebrania przywileju nietykalności dobrom kultury, które zostały objęte ochroną specjalną oraz tylko w takim czasie, w jakim jest to konieczne. Decyzja o zaatakowaniu tych dóbr kultury powinna zostać podjęta przez dowódców najwyższej rangi wojskowej, ponieważ to oni w rezultacie ponoszą osobistą odpowiedzialność za zastosowanie zasady konieczności wojskowej podczas działań zbrojnych⁴⁷.

Rozróżnienie dwóch rodzajów konieczności wojskowej było podyktowane chęcią zapewnienia większej ochrony dobrom kultury objętych ochroną specjalną. Przyjęcie decyzji o włączeniu konieczności wojskowej do treści postanowień konwencyjnych nie obyło się bez ożywionych dyskusji, podczas których ścierały się dwa skrajne wobec siebie stanowiska. W jednym z nich optowano za niezbednością uwzględnienia konieczności wojskowej w regulacjach haskich, głównie ze względu na realia wojskowe; drugie zaś wskazywało na potrzebę jej bezwzględnej eliminacji, by móc w ten sposób ograniczyć nadużywaną już wówczas praktykę usprawiedliwiania koniecznością wojskową aktów niszczenia dóbr kultury. Nie da się zatem ukryć, że umiejscowienie w konwencji haskiej zapisu o konieczności wojskowej jest sukcesem takich państw, jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania czy Włochy, które chciały sobie w ten sposób zapewnić w przyszłości możliwość uchylania się od unormowań z zakresu ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. W ostateczności, po wielu burzliwych dyskusjach, w tym również wśród przeciwników konieczności wojskowej (jak np. Grecja, Polska czy Hiszpania), zaproponowano kompromisowe jej ujęcie, w którym to nadużycie wyjątku zastosowania konieczności wojskowej implikowałoby zastosowanie wobec dowódcy wojskowego zasady odpowiedzialności karnej za naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego. Dodatkowo, konieczność wojskowa została ograniczona wyłącznie do ruchomych dóbr kultury⁴⁸.

Trudności w zrozumieniu i stosowaniu przez strony konfliktu zbrojnego konieczności wojskowej jako wyjątku od zasad ochrony dóbr kultury postanowiono rozwiązać poprzez podjęcie prac nad definicją celu wojskowego i warunków jego zastosowania w kontekście konieczności wojskowej. Ostatecznie uznano, że pojęcie celu wojskowego będzie tożsame z tym, które zostało zawarte w Protokołach Dodatkowych z 1977 r. dołączonych do konwencji genewskich. Zdefiniowany termin celu wojskowego, zawarty w słowniku w art. 1 PD, odnosi się do „obiektów, które ze względu na charakter, lokalizację, cel lub zastosowanie wnoszą istotny wkład do działań wojskowych, i którego całkowite lub częściowe zniszczenie,

⁴⁶ *Vide*: H. Schreiber, *op.cit.*

⁴⁷ *Cf* R. O’Keefe, C. Peron, T. Musayev, G. Ferrari, *op. cit.*, s. 41; H. Schreiber, *op. cit.*; J. Hladik, *The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the notion of military necessity*, *International Review of the Red Cross* no.835,

<https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jq39.htm> (10.10.2018).

⁴⁸ Szerzej na ten temat: H. Schreiber, *op.cit.*

zajęcie, lub zneutralizowanie w istniejących w danym momencie okolicznościach przynosi określoną korzyść wojskową”⁴⁹.

Za dobry przykład powołania się przez jedną ze stron konfliktu na konieczność wojskową może posłużyć sytuacja, w której to muzeum w Bagdadzie zostało wykorzystane do celów militarnych przez siły irackie podczas inwazji Stanów Zjednoczonych w 2003 r. Muzeum było usytuowane w strategicznym miejscu – 900 metrów od mostu al-Ahrar leżącego nad Tygrysem – dlatego też irackie wojska zajęły na jego terenie pozycje bojowe, fortyfikując się. W wyniku ataku wojsk amerykańskich na irackie, budynek doznał uszkodzeń. Nie można jednak tej sytuacji zakwalifikować jako naruszenia konwencji haskiej z 1954 r. ani nawet naruszenia międzynarodowego prawa zwyczajowego, ponieważ od kiedy siły irackie zaczęły okupować muzeum, stało się ono uzasadnionym celem ataków sił amerykańskich; zdobycie muzeum wniosło by bowiem istotny wkład do planu prowadzenia działań zbrojnych przez Amerykanów⁵⁰.

PODSUMOWANIE

Konwencja haska z 1954 r. wraz z Regulaminem Wykonawczym i dołączonymi do niej Protokołami Dodatkowymi tylko w niewielkim stopniu zapewniają poszanowanie dóbr kultury w konfliktach zbrojnych. Pomimo tego, że obowiązuje ona już ponad 60 lat, nadal dochodzi do systematycznych i masowych ataków skierowanych przeciwko dobrom kultury, o czym świadczyć może obecny konflikt na terenie Syrii i Iraku, w którym uszkodzeniu lub zniszczeniu uległo wiele cennych zabytków. Ustanowienie trzech kręgów ochrony dóbr kultury wydaje się być mało efektywnym rozwiązaniem, zważywszy chociażby na niewielką ilość dóbr objętych ochroną specjalną lub wzmocnioną. Problem z zapewnieniem skuteczności ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego może być również spowodowany występowaniem w postanowieniach konwencyjnych klauzuli konieczności wojskowej, o którą zabiegały niektóre państwa, argumentując to potrzebą zapewnienia skuteczności prowadzonych działań zbrojnych. Należałoby zatem zastanowić się nad zwiększeniem efektywności międzynarodowego systemu ochrony dóbr kultury poprzez np. zawężenie warunków powoływania się na konieczność wojskową przez strony konfliktu tak, aby nie mogły nadmiernie jej wykorzystywać dla usprawiedliwiania bezprawnych czynów wymierzonych przeciwko dobrom kultury. Niezbędnym wymogiem dla skutecznej ochrony dóbr kultury jest zaistnienie świadomości konieczności ich ochrony, gdyż, jak wspominał K. Pomian, „nie ma dziedzictwa, bez świadomości dziedzictwa”. Pożądane zatem wydaje się być zwiększenie świadomości konieczności poszanowania dóbr kultury w konfliktach zbrojnych wśród członków sił zbrojnych.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Vide*: A. Milligan, *Targeting cultural property: The role of international law*, <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2008-5.pdf> (1.12.2018).

BIBLIOGRAFIA

- BBC. 15.01.2005. Army base ‘has damaged Babylon. W http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4177577.stm (12.10.2018).
- BBC. 10.07.2014. How Syria’s ancient treasures are being smashed. W <https://www.bbc.com/news/magazine-28191181> (3.11.2018).
- BBC. 24.08.2015. Palmyra’s Baalshamin temple ‘blown up by Is’, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34036644> (4.11.2018).
- CNN. 31.07.2009. U.S. Troops accused of damaging Babylon’s ancient wonder. W <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/07/31/iraq.babylon.damage/>.
- Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U.2012 nr 248.
- Final Report on Damage Assessment in Babylon. W http://ghn.globalheritagefund.com/uploads/documents/document_2106.pdf.
- Forrest Craig J.S. 2007. “The doctrine of military necessity and the protection of cultural property during armed conflicts”. *California Western International Law Journal* Vol. 37: 177-219.
- Gąska Marek. 2009. „Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i w sytuacjach kryzysowych” W Gardocka Teresa. *Prawna ochrona dóbr kultury*. Toruń.
- Henckaerts Jean-Marie, Doswald-Beck Louise. 2005. *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*. International Committee of the Red Cross.
- Henckaerts Jean-Marie. Studium poświęcone międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego. W https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/pol-irrc_857_henckaerts.pdf.
- Henckaerts Jean-Marie. 1999. “New rule for the protection of cultural property in armed conflict”, *International Review of the Red Cross* No. 835.
- Hladik Jan. 1999. “The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the Notion of Military Necessity”. *International Review of the Red Cross* No.835 W <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jq39.htm>.
- International Register of Cultural Property under Special Protection 2015. W <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Register2015EN.pdf>.
- Jankowska-Sabat Monika. 2013. „Wzmocniona ochrona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – propozycja listy polskich obiektów”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* Nr 315/1: 157-174.
- Karlikowska Róża. 2016. „Ochrona wzmocniona dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – znaczenie, ograniczenia i perspektywy zastosowania”. *Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego* Nr 14: 28-52.
- Kołodziejka Anna. 2010. Kształtowanie się poglądów na ochronę dóbr kultury na wypadek wojny na przestrzeni dziejów – zarys problematyki. *Rocznik Lubelski* (Nr 36): 145-167.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga 14.05.1954 r., Dz. U. z 1957 r. nr 46, poz. 212.

- Kowalski Wojciech. 1984. „Praktyczna realizacja konwencji haskiej z 1954 r.” *Ochrona Zabytków* nr 3: 171-177.
- Kulpa Anna. 2012. „Ochrona dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych”. *Refleksje* Nr 6: 79-100.
- Łaski Piotr. 2011. „Uwagi na temat konieczności wojskowej w prawie konfliktów zbrojnych”. *ZN Akademii Marynarki Wojennej* Nr 3: 215-228.
- Malinowski Kazimierz. 1977. Międzynarodowy charakter ochrony zabytków. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo* (Nr 6): 64-70.
- Marcinko Marcin. 2015. Między humanitaryzmem a koniecznością wojskową – znaczenie zasady proporcjonalności w planowaniu i prowadzeniu operacji militarnych. *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego* (Nr 6): 183-205.
- Milligan Ashlyn. Targeting cultural property: The role of international law. W <https://jpia.princeton.edu/sites/jpia/files/2008-5.pdf> (1.12.2018).
- Nahlik Stanisław E. 1958. *Grabież dzieł sztuki: rodowód międzynarodowy*. Wrocław-Kraków: Ossolineum.
- O’Keefe Roger, Peron Camille, Musayev Tofiq, Ferrari Gianluca. 2016. Protection of cultural property. *Military Manual*. UNESCO. W <https://unesdoc-beta.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633>.
- Pomian Krzysztof. 2010. Narodziny i przemiany dziedzictwa europejskiego. W Dołowy-Rybińska Nicole, Gronowska Anna, Karpowicz Agnieszka. *Sploty kultury*. Wydawnictwo UW.
- Przyborowska-Klimczak Anna. 2011. *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XIX i XX wieku*. Lublin.
- Sałaciński Krzysztof. 2015. Dziedzictwo kultury w konfliktach zbrojnych – prawo, praktyka, nowe wyzwania. W Mikos-Skuza Elżbieta, Sałaciński Krzysztof (red.). *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego*, 15-61, Warszawa.
- Schreiber Hanna. 2014. Komentarz do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. W Zalańska Katarzyna (red.). *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*. Lex (3.11.2018).
- Subject: Military necessity. W Wolfrum Rudiger (red.). *The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*. New York 2012.
- The Guardian. 19.08.2015. Beheaded Syrian scholar refused to lead Isis to hidden Palmyra antiquities. W <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/isis-beheads-archaeologist-syria>.
- The Guardian. 1.09.2015. ISIS destruction of Palmyra’s Temple of Bel Revealed in Satellite Images. W <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/01/satellite-images-reveal-isis-destruction-of-palmyras-temple-of-bel> (4.11.2018).
- Toman Jiri. 1996. *The protection of cultural property in the event of armed conflict*, Dartmouth Publishing Company.
- Tsongas Galen. 2018. “Iconoclasm: ISIS and Cultural Destruction”. *Global Societies Journal* No. 6(1): 14-28.

- Vrdoljak Ana Filipa. 2001. Cultural heritage in Human Rights and Humanitarian Law. W Ben-Naftali Orna. International Humanitarian Law and International Human Rights Law, Oxford Scholarship Online.
- Zalasińska Katarzyna. 2015. Drugi Protokół do konwencji haskiej – wyzwania dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. W Mikos-Skuza Elżbieta, Sałaciński Krzysztof (red.). Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego, 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu dodatkowego, 167-174. Warszawa.
- Zeidler Kamil. 2003. „Prawna ochrona zabytków na wypadek wojny”. Ochrona Zabytków Nr 1-2: 116-121.
- Zeidler Kamil. 2007. Prawo ochrony dziedzictwa kultury. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.